

هۆکار و دەرئەنجامین هەفرکیا زمانی

ژ بەر هەفرکنا قوتابی
زیاد محسن محمد صالح
شکریه فرست حسن
هزار شمس الدین یاسین
زانکویا دهوک کولێژا پەرودرا بنیات زمانی کوردی

پێشەکی

زمان گرنکترین و سەرکیتترین ریکا په یونیدی کورنیه دناقبهرا تاکه کهسین جفاکهکی دیار کردیدا، کو ب هیمایان تاکه کهس دهر برینی بیرو بو چوونین خو دکت ، ئه ئالاقه گرنکه مرقایهتیه کو مروث نهشیت ب شیوهکی دهستا ژئ بهر دهت چونکی ب ریکا زمانی ئهرك پیدقیاتین خو بجه بینین،مه گلهك جورین ههفرکیان یین ههین وهک ههفرکیا دناقبهرا دوو زمانین سهر بهخو، ههفرکیا دناقبهرا دوو دیالیکتین ئیک زمان وههفرکیا دناقبهرا شیوازی پهی و شیوازی رۆژانه د ئیک زمان دا ، د ههمی جیهانی دا چ وهلات نینن کو ئیک نهتهوه پیکهاتیبیت ، پتریا وهلاتان ژ گروپین بچووک و کیم نهتهوه و نهتهوین جیواز پیکهاتینه و ههس نهتهوهک خودانی زمانی خو یئ تاییهتن،دناق ههس کومهلگهههکی دا بنچینهیا دروستبوونا ههفرکیا زمانی دهیته دانان ، پتریا جاران وهلاتین داگیرکهر ب زورداری و هیز و دهستههلاتا سیاسی و سهر بازی ئهوه دهولت زمان خو لسهس گروپین و نهتهوهین ژیر دهست بو ماوهکی دریز یئ میژوو یا سهپاندیهه، وهک ئنگلیز ب ریکا داگیر کرنی سهر بازی شیان زمانی خو لسهس زمانی هندیا سهپینیت پشتی نهمانا ئنگلیزیا زمانی وان ههس ل هندئ ما وهک زمانی فرهی ، وهک یادیار وهلاتین داگیرکهر ل دهمی دچنه دناق وهلاتهکی دا ئیکهه پینگاگ دهافیزن ئهوه کو نهتهوهی ژیر دهست لاواز بکهت د ریکا بکار ئینانا زمانیدا ، چونکی نههیلانا و قهدههکرنا و ژناقیرنا ههس زمانهکی زیانین دهرونی ل پشت خو بو کهسین وئ کومهلگههه بجه دهیلیت ل دویف باری نوکه یئ ههس ریمما کوردستانا عیراقی بومه ئاشکرا دبیت ، کو فیر بوونا زمانی بینانی ههفرکیهک دروستکریه ل گهل زمانی رهسهن ، وهک فیر بوونا زمانان ل قوناغین سهرهتایی کارگهریهکا خراب ههیه لسهس زمانی دایکی ، وهکی نوکه دهیته دیتن ل قوتابخانین ناحکومی ل ههس ریمما کوردستانی ، کو گرنکهکا زور دایه ب زمانین بیانی و نهقه دی کاریگهیا لسهس فیر بوونا زمانی دایکی ههیبیت ب تاییهت ل قوناغین دهسپیکئی دی کاریگهیهکا خراب لسهس زمانی دایکی دی ههیبیت

ABSTRACT

Language is the most important means of communication between individuals in a society, where individuals express their thoughts and opinions through signs. Competition between two independent languages, competition between two dialects of the same language and competition between the strict and everyday form of the same language. There is no country in the world that consists of one nation. In particular, the basis for the formation of language competition is laid in any society. Most of the time, the occupying countries have imposed their language on the subjugated groups and nations for a long time. India imposes that after the disappearance of English, their language will remain as the official language. As a reminder, the first step taken by occupying countries when entering a country is to weaken the subjugated nation through the use of language. According to the current situation in the Iraqi Kurdistan Region, it is clear that learning the language of the sight has created a competition with the mother tongue, as learning languages in primary schools has a negative impact on the mother tongue. In the Kurdistan Region, which has given great importance to foreign languages, this will have a negative impact on mother tongue learning, especially in the early stages.

١. نافونيشانى فهكولينى:

فهكولين ب (هوكار و دهرئىنجامين ههفرکيا زمانى) هاتيبه نافكرن، ژ بهرکو ليگهريان و دويچوونه ل سهر تيگههئى زمانى ب گشتى نهو ههفرکيا دنافهرا زماناندا پهيدا دببیت و ناماژ هدان ب نهوان هوكاران بين دنبه نهگهري پهيدا بونا ههفرکيا زمانى و نهجامين وئ ههفرکيئى.

٢. گرنگيا فهكولينى:

ههفرکي ژ ديار هدين بهلاف و بهرچاهه د پرانيا بياقين ژيانندا، لئ خالا گرنگيئى ددهته دياركرن، چهوانيا ههفرکيئى دنافهرا زماناندا، ههروهسا هشيركرنا چقاكى ل سهر نهوان هوكارين نهريئى و نهريئى بين دنافهرا تاكين كومهلگههيدا پهيدا دببیت، ديسان كيمي و نهبونا فان جوره فهكولينان د خانا نهكاديميا زانين و زانينگههاندا.

٣. ريبازا فهكولينى:

فهكولين ل دويف ريبازا (و هسفى شيكاري) هاتيبه نهجامدان.

٤. ئاريشا فهكولينى:

ههر كار و كردارهكا بهيته نهجامدان، بي گومان دئ خودان كيشه و ئاريشهين خوئين تايهت بيت، نهفجا چ ئاريشهين گشتى بن يان ژى بين خودى بن، د نهفى فهكولينيدا.

٥. پهيكهري فهكولينى:

نهف فهكولينه ل سهر دوو پشكان هاتيه دابهشكرن، پشكا ئيكي ل سهر دوو بهندان هاتيبه پارفهكرن، بهندئ ئيكي بو تيگهه، پيناسه و گرنگيا زمانى هاتيبه تهرخانكرن، بهندئ دووئ بو تيگهه و جور و قوناغين ههفرکيئى هاتيه نامادكرن، پشكا دووئ ژى ل سهر دوو بهندان هاتيه دابهشكرن، بهندئ ئيكي گريداى وان هوكارانه بين ژ فهريژا ههفرکيا زمانى پهيدا دبن، بهندئ دووئ تايهته ب دياركرنا نهوان دهرئىنجامين ژ ههفرکيا زمانى پهيدا دبين.

پشكا ئيكي:

بهندئ ئيكي : زمان

- تيگه ه

- پيناسا زمانى

- گرنگيازمانى

بهندئ دووئ : ههفرکيا زمانى :

- تيگه هئى ههفرکيا زمانى

- جورين ههفرکيا زمانى

- قوناغين ههفرکيا زمانى

بهندئ ئيكي: زمان

١,١. چهمك و تيگه ه:

پهيفا زمان (language) دبهرتدا ژ پهيفا گريكي يا (LOGOS) هاتيه وهگرتن، نهف پهيفه د زمانى گريكيديا ب واتايا (پهيف يان ناخفتن) دهيت، و نهگه نهم بهري خو بدينه زمانى لاتينى، دئ بينين كو پهيفا (LOGOS گهلهك رمانان ددهت) (موسى خليفه، ١٣، ٢٠٠٩)

زاراڤى زمان ل سهر دوو تيگههان دهيته بهسكرن، تيگههئى گشتى و بي تايهته ل دهف زانايى زمانى دى سوسيرى.... تيگههئى گشتى ب (Language) دهيته نياسين و زمان شيان و هيڤينهكى مروفايهتبه ههروهسا ديار دهيكه چقاكيه و ب زمانهكى ديار كريفه گريداى نينه و ديكار هيانيدا دببته جورهكى تايهت ژ ناخفتنى و ناماژى دده ته وئ ساخلمتا

مروفايهتئى، نهوا مروف ژ ههمى چيكرين دوير ژ دهى و جهى و جوراوجورين زمانين ل سهر روئى نهردى ههين جودادكته. مبهست ژ تيگههئى تايهت بي زاراڤى زمانى، نهوئ ل دهف (Saussure De (ب (Languge) دهيته نياسين، زمانهكى دهستنيشانكريه، وهكى زمانى عهههئى يان زمانى ئينگليزى، هتد) ئارا عهلى احمد

(٢٠١٩، ل١٠١)

٢,١. پيناسين زمانى :

ههروهك ههفرکيا د ناڤهرا تاك و هوز و گهل و مللت و وهلائين جيهاني دا ههبي، ب ههمان شيوه د ناڤهرا زمانين جودا بين نهتهوهيين جودا دا ههفرکيا زمانى ههيه (حوسين محمهد عزيز، ٢٠٠٥، ٣٧).
ددهمين نوکه دا زاراقى ههفرکيا زمانى، نيکه ژ رههين گرنگين زمانقانيا کومه لايهتي ب شيوهيهکي کو تايههتهمنديين بابيهتي د قى سهدهيي دا گههشتيه ناستهکي کو خو ب خو بيته لهقهکي ديارکريي د ناف زمانقانييدا. (سهلام ناوخوش، ٢٠١٣، ٧)

ئهوا د ناڤهرا زماناندا رويددهت، ههرا ئهوا د ناڤهرا کهس و کومين ئورگانيزمين زيندى دا رويددهت، خوليدان و ههفرکي و ناکوکي ل سهرا ژيانى و ههولدان و ليگهريانا سهرا دهستي بو سهراکهفتن و کونترولکرنى، نهجامين نهقى ههفرکي ل گور باردوخان دهيته گهورين (الوافي، ٢٠٠٩، ٢٢).

لهورا ليکولهريين زمانى تهماشهه زمانى وهکي زيندهوهرهکي زيندى دکهن، چونکي زمان د قوناغين ژيانا خودا گوهوريين بهردهوام ب سهرا دهين، ههروسا زمان ل گهل رويدانين جقاكي تیکهل دبیت، لهورا کارتيکرن ل زمانى ژ لايى گهشهکرنا رهوشهنبيري و سياسى و ئابوورى و ميژوويقه دهيتهکرن (الدباس، ٢٠١٢، ٥٥)
ديسان دهيمى دوو جقاك تیکهلى نيک دبن، زمانى ههردو جقاكان تووشى بارى گهورينى دبت، وهکي ليخشاندن و مشهختيون و فهگوهاستنه پهيقان ژ جههکي بو جههکي دى و نهف ليخشاندن و مشهختيون و فهگوهاستنه ل گهل هندهک پهيقين دى دبنه نهگهري دروستيون کارتيکرنهکا نهريينى ل سهرا نيکودو و دبیت ههفرکيا وان ل گهل نيکودو بيته هوکاري سهراکهفتن يان شکهستنى و ل دويقدا مرن و نهمانا زمانى (الدباس، ٢٠١٢، ٥).

ب ديتنا ميژوويى زمان نه ل نيک ناست پيشههچويه، بهلکي تووشى گهلهک گوهورين و گهشهکرن و مان و نهمانان بوويه، چ بو زمانهکي، يان بو چهند زمانان .
٢،٢. جورين ههفرکيا زمانى :-

١. ههفرکيا د ناڤهرا دوو زمانين سهرا بهخودا، وهکي ههفرکيا د ناڤهرا زمانى کوردى و عهريه دا .
٢. ههفرکيا د ناڤهرا ديالیکتتين نيک زماندا، وهکي ههفرکيا د ناڤهرا ديالیکتتين زمانى کورديدا ب تايههتي مهزنترين ديالیکتتين کوردى، ئانکو د کرمانجيبيا سهري و کرمانجيبيا .
٣. ههفرکيا د ناڤهرا شيوازى پهتي و شيوازى روژانه د نيک زماندا ، وهکي ههفرکيا د ناڤهرا زمانى فهري و زمانى گشتي روژانه دا (نارا عهلى احمد، ٢٠١٩، ١٨٦-١٨٧)

٣،٢. قوناغين ههفرکيا زمانى:

وهکي ههرا خهباتهکي د قى ژيانى دا، ههفرکيا زمانى ژى پيکفه و د نيک دهيدا روونادهت، بهلکو د قوناغين جيواز دا رويددهت ، و ههرا قوناغهک ژى هاريکاره و ريخوشکهره ژ بو پهيدا بونا قوناغال دويقدا کو ب ريکا وئ دشيين ئهوان هوکاران ديار بکهين کو بوونه نهگهري پارچهپارچهبون و نههيلانا زمانى داگيرکري :

١،٣،٢. قوناغا نيکي:

د قى قوناغى دا هيدى هيدى پهيقين زمانى سهراکهفتى دئ زال بن و جهى پهيقين زمانى داگيرکري گرن، و رهنگه نهف مملانييا د ناڤهرا فان زماناندا يا چر و دوومدريژ بيت ، وهکو وئ چهندي کو زمانى داگيرکه هژمارهکا زور ژ پهيقين خو د زمانى بالادهست (داگيرکري) دا جيگر دکهت و نمونه بو قى چهندي ئهوا ب سهري بولگاريان هاتى ل دهيمى ئاواره بووين بو وهلائين بالکان) بلاد البلقان (و تیکهلى ملههتين سهقالى بووين .

٢،٣،٢. قوناغا دووى :

د قى قوناغيدا درکاندا دهنگين زمانى ژير دهست نيزيکي درکاندا زمانى داگيرکري دبیت و پاشى نهف درکانده د ناستى دهنگي دا ب ريکا پهيقان دبیت و کارتيکرن ل سهرا درکاندا دهنگين زمانى ژير دهست دکهت وهک دهنگي)ط(د زمانى عهريهيدا کو کارتيکرن ل سهرا درکاندا گهلهک پهيقين کوردى کريه وهک) تارى(کو ب (طارى) دهيته خواندن، نهوژى ب ريکا درکاندن نيزيکي دهنگان دبیت ب ريکا درکاندن و پهيقان هيدى هيدى بهرهف دهنگين زمانى نوى دچن، بهلى ل گهل هندى خهلكى زمانى ژير دهست دئ بزاقى كهت، پهيقين خو بين رهسن ل گهل وان پهيقين بيانيين هاتينه د ناف زمانى واندا ژ دهرقه بكاربهينن و نهف قوناغه ب قوناغهکا بهرهنگاريا

داگیر کرنا زمانی دهیته نیاسین، وهکی (استثناء، ثوریا، ضابط، ضمیر، اثاث، بطانی... (نارا علی احمد، ٢٠١٩، ل ١٩٠)

ئەفەزێ دەرنهجامی رهفتار کرنا زمانی زال بول سهر درکاندا دهنگان د زمانی سهرهکی دا (رمضان عبدالنواب، ١٤٣٣ ک، ل ١٥٠)

ل قیرێ ژێ بو مه دیار بوو قوناغا دووی ب کاریگریا قوناغا ئیکێ سهرهدا، ئانکو قوناغ ژ ئیک جودا نابن بهلکو پیکهه د گریداینه و کاریگریی ل ئیک و دوو دکهن.

٣،٣،٢. قوناغا سبی :

دقی قوناغی دا زمانی سهرکهفتی ريسا و یاسایین مورفولوژی وریکخستنا زمانی یا خودسهپینیت و ب فی شیوهیی زمانی شکستی ب دوماهیک دهیت و دهیته لادان چونکی ریزمان کهلهها نهمرا ههر زمانهکی یه ، د. علی وافی) وهسفا فی چهندی دکهت و دبیتیت : وهکو کهلههیهکی یه کو پاشمایین سوپایهکی پهناپی بو ببهن و ههتا دوماهیک ههناسه شهری بو بکهن و دگهل کهفتنا دوژمنی دهست ب سهر وهلاتی داگرن و ئەوا پیدقی ل بهر چاف بهیته وهرگرتن ئەوه کو سهرکهفتن د فی قوناغی دا روینادهت و ماوهیهکی دریز دقتیت کو رهنکه بگههیته نیزیکی چوار سهدهیان بو نمونه رومانیان ل سهدی ئیکێ وهلاتین گال (الجول (فرهنسا و دهورو بهرین وئ ئەوین ب زمانی سیلتی د ناخفتن ئیخستنه ل ژیرهستههلاتا خو د سهدی ئیکێ زایینی دا ژێ سهرکهفتن ب دهست خوفا نه ئینا سهبارهت زمانی لاتینی ههتا سهدی چاری (حاتم ضامن ، ١٩٨٩، ل ١٢٢)

پشکا دووی: بهندی ئیکێ: هۆکارین ههفرکیا زمانی

- هۆکاری فره زمانی

- هۆکاری داگیر کرنا وهلاتی

- هۆکاری جوگرافی

- هۆکاری سیاسی

- هۆکاری فیربوون و خواندن ب زمانی بیانی

- هۆکاری ته کنولۆژی و ئابووری

بهندی دووی: دهرنهجامین ههفرکیا زمانی

بهندی ئیکێ

هۆکارین ههفرکیا زمانی:

ههفرکیا زمانی گهلهک هۆکار ههنه، ب رینا جورین ههفرکیی و سهردهمی و کومهلهگههی ئەف ئەگهره دهیته گهورین، ههروهسا سیاسهتا زمانیا ههر وهلاتهکی کاریگریی ل سهر جوری هۆکاران ههیه، ب رهنکهکی بهرفرهه ئهم دی هۆکارین ههفرکیا زمانی داینه بهرچاف :

١- هۆکاری فره زمانی:

د ههمی جیهانی دا چ وهلات نینن کو ژ ئیک نهتهوه پیکهاتبیت، پتریا وهلاتان ژ گروپین بچووک و کیم نهتهوه و نهتهوین جیواز پیکهاتینه و ههر ئیک ژ وان نهتهوان خودانی زمانی خو پی تایبهتن، ئانکو دبیت ههر وهلاتهک چهندن زمانین جودا تیدا بن، ههروهسان ل زور بهیا وهلاتان ژ مارهیا ئاکنجیان د ناقبهرا نهتهوهیین جیواز نهیهکسانن، ئەگهر نهتهوهیهک ژ مارهیا ئاکنجیین وئ ژ ژ مارهیا ئاکنجیین نهتهوهیهک دی پتر بت د وهلاتهکی دا ئەو ب نهتهوهیی بالآ دهست دهیت ههژمارتن د وی وهلاتیدا و د وی دهمیدا زمانی وی ژێ بالآ دهست دبیت و دهست ب دهلهزگههین حکومهتیدا دگرت ژ ههمی لایهکی فه.

ناسناما زمانی نهتهوهیی و فهرمی ب زمانی ئەوان دهیته دان، د ههمان دهما زمانین دی ب زمانی پله نزم دهیته ههژمارتن (حوسین محهمهد عزیز ، ٢٠٠٥، ل ١٢٧) و ئەفه ژێ دبیته ئەگهری هندی کو پرۆسیسا فره زمانی ب

رهنگهكى يهكسان ب ريفه نهچيت، ژ بهر هندی ديار دین ههفرکيا زمانى ل فان کومهلگههان سهر هلدن، بهلى نهگهر سيستمى وهلاتى فهكرى بيت، بو نمونه بریفهبرنا فره زمانى دهيت دهرستن، نانکو نهتهوهين جیواز مافى زمانى خو ههبيت ل سهرجهم كهرستين خوتيدا كاردكته، د ژيانا خو دا نهقه د سهر هلدانا مملانیا زمانى ل فان کومهلگههان دوير نيخستن، واته فره زمانى بنچينهيا کيشهيهانه بهلى نهقه وى رامانى نادهت کو نهگهرى شهر و مملانى يه،

بهلى مهرجهكى پينقييه دقې بواريدا (لويس جان، ٢٠١٢، ل ٣٧) ديسان ههفسوبونا دوو گهلين جیواز زيدهتر دهرفتها دروستبوونا مملانى پهيدا دكته و ل دهمى د ههفرکيهكا هيز دا ب دوو نهجامان ب دوماهيك دهيت يان دى زمانهك ل سهر زمانهكى كهفيت يان دى ههر دوو زمان تيكهلى نيك بن، و ل دوماهيى بوچوونا مه رهه و ريشالين مملانیا زمانى دزقريت بو فره زمانى، چونكى نهگهر بنتى تاكه زمانهك ل ههمى جيهانى دا ههبا ههفرکيا زمانى پهيدا نهذبوو.

٢- هوكارى داگير كرنا وهلاتى:

ههبوونا گيانهكى نهتهوهي گهلهكا گرنگه، ژ بو هندی كو ههردهم زمانى نهتهوهي د پيشكهفتنى دا بيت ببيت زمانى فصرى د خواندن و دامودهزگههين دهولتهتيدا، دا كو وهلات پيدقى ب چ زمانين ديتر نهبيت و بهروفازى وى هاتنا بيانان بو وهلاتهكى ب نهگهرين داگيركرنى، د بارهكيدا نهگهر زمانى ههردوو وهلاتان د جیواز بن، نهو ههردوو زمانه د كهفته ژير كارتيكرا نيك و دوو د نهجامدا زمانى وى گروهى د گهل زمانى رهسهنى وى وهلاتى د كهفته د ههفرکيى دا (وافى، ٢٠٠٩، ل ٢٣٠)

نهو نهتهوهين ژيردهست و داگيركرى، نانكو خودانين دهولتا نهتهوهي و دهستههلاتا سياسيا خو نينن، ههردهم نازادى و سهربهخويى بين هندا كرين، پتريا جاران ريكي نادن ب زمانى خو يى زكماكى ل بواريين ژيانى وهك: (هونهرى، ميژوويى، كومهلايهتى، سياسى) بئاخن، نهفهزى وهكته روژ بو روژى زمانى وان بهرهف لاوازيى و حهليانى بچيت، ههروهسان پيدقييه نامازه ب هندی بدهين نهو وهلاتين فاشيست و خودان نايدىالى نيمپارياليزمى، ل دهمى دارشتنا سياسهتا زمانان ساخلهتتين هاوبهش د ناقهرا واندا ههنه.

(كلوس بوشمان) كو زمانفانهكى نهلمانى روژههلاته، ل دهمى بهراوردىا سياسهتا زمانى گهل چند وهلاتين فاشيست و داگيركر بو وى وهسا ديار بو كو چوار ساخلهتتين هاوبهش د ناقهرا واندا ههنه نهوژى نهقهنه:

١. پيداگيرى و بلند زانينا زمانى خو يى نهتهوهي و كهر ب و كين بهرامبه زمانين ديتر

٢. ناقهنگهرايى (سهنتراليزمىكى) و كارتيكرا دژى شيوازين ديتر .

٣. ناقهنگهرايى (سهنتراليزمىكى) دهمارگيرى يا نيشتيمانى دژى زمانين ديتر .

٤. گرنگيدان ب نيمپارياليزمى و بهر فرههبوونا زمانى ل دووروبهريين سنورى (لويس جان، ٢٠١٢، ل ٢٥٨) .

بيگومان نهقه چوار ساخلهته ژى، د ناف ههر كومهلگههكى دا ب بنچينهيا دروستبوونا ههفرکيا زمانى دهيت دانان، پتريا جاران وهلاتين داگيركر ب زوردارى و هيزى و دهستههلاتا سياسى و سهربازى نهو دهولتهت زمان خو ل سهر گروه و نهتهوهين ژير دهست بو ماوهكى دريژ يى ميژوويى سهپاندييه(عهزى، ٢٠٠٥، ١٣٣)، بو نمونه ئينگليزا ب ريكا داگيركرنا سهربازى شيان زمانى خو ل سهر زمانى هنديان ب سهپين ب وى جورى ههتا پشتى نهمانا داگيركرنى، زمانينينگليزى وهكو زمانهكى فصرى ما.

پتريا جاران وهلاتى داگيركر ل دهمى وهلاتهكى داگيردكته، نيكهه پينگاقا دهافيت نهوه كو نهتهوهي ژيردهست لاواز بكته د رويى بكارئينانا زمانيدا دا، چونكى قهدههكرن و ژناقيرنا ههر زمانهكى زيانين دهروونى ل پشت خو بو كهس يان وى كومهلگههى بجه دهيليت و كشهكرنى لى رادوهستينيت(بيارهه، ٢٠٠٨، ل ٣١) .

٣- هوكارى جوگرافى:

أ جوگرافيا:

ههر زمانهك د جيهانى دا ب گرانيا بهايى خو د ههرنمهكا تايهت دا پينگافين خو د هافيت، ژ بهر هندی چيدبيت قى ههرمى بينين وهكو پايتهختى ههرما زمانى، گهرم و گوريا ههر زمانهكى ژ ويرى دهيت د

شهری پاراستنی دا ب رهنهگهکی ئاشکرا بهرگریی ژ زمانی خو بکهت بهرامیهر ب کارئینانا زمانین دی(عهردوول و رهشید، ٢٠١٣، ل ٢٢) ، ئانکو ههر زمانهک خودانی جوگرافیا تایبهت یا خویه و ههروسا سروشتی وی یی جوگرافی رولهکی سهرهکی ههیه د هاتنا پهیف و زاراقهیین

دیاردیهیین زمانقانیی بو ناڤ زمانی بو نمونه : نهگهر زمانهک د جوگرافیهکا سروشتیا سهخت دا بیت، نهف جورئ سروشتی جوگرافی وهکتهت زمان پارستنا خو بکهت و کاریگهرییا زمانین دیتر ل سهر کیمتر بیت و د ههفرکیا زماناندا سهر بکهفیت و بهیته پاراستن(دزهیی، ل ١٩) ، ههروسا پیدقیه ئامازه ب وی چهندی بدیهن کو پتیریا جاران نهف باردوخی سروشتی و جوگرافی بو زمان لایهنی نهرینی به و ژ گهشهگرن و پیشکهفتنا زمانی دهیته دویر ئیخستن و جوداگرن، ههروسا نهف دهفرا جوگرافی د زمانیدا ب دهفهرهکا لوهکی دهیته نیاسین، چونکی شیوازی ئاخفتنا وان هاتیه دابرین ژ بهر پهیدابوونا گهلهک هۆکارین راگه هاندنی، تیلفریون و کهنالین ئاسمانی و نهترنییت هتد .

ب ههفسووبوون(جیرانی):

نهگهر دوو زمانین جیواز ل دهفهرهکا دیارگری ههفسویین ئیک بن، دی بیته نهگهری تیکهلبوونا زمانان وی کاریگهری ل سهر ئیک و دوو ههبیتهت، ههر چهنده تیکهلبوونا دوو زمانان ژ لایئ کومه لایهتی زیده بیت دی کاریگهری ل سهر زیده بیت د نهجامدا ههردوو زمان دی کهنه د ههفرکیی دا. بی گومان ههفسووبوونا دوو مللهتین زمانین وان جودا، نهگهر بهیتهت و دههگههین وان بو ئیک و دوو د فهگری بن و پهیهندیین وان ژ لایئ کومه لایهتی و ئابووری و بازرگانی بهیز بن، چ چاره نینه و زمانین وان دی کهنه ل ژیر کارتیکرنا ئیک و دوو . بهلی دقیا وی بهرچاڤ و بهرگرین کو ههفرکیا دناقبهرا دوو زمانین ههفسوو د ههمی باراندال سهر ئیک شیوازی نابیت، نهفهژی ژ بهر وی چندی کو هیزا زمانان ئیک هیز نینه و ههروسا شیانا بهرگریکرنا ههر ئیک ژ وان جودا به ژ یا دی(رمضان عبدالقواب، ١٤٣٣هـ، ل ١٤٧)بونموونه ل باشووری کوردستانی کاریگهریا فارسیی کو ههف خیزانا کوردیهه مهنرسیدارتره ژ زمانی عهرهیی کو ههف خیزانا وی نینه، ل باشووری کوردستانی بی سنوره پهیف ژ فارسیی دهینه و هلگرتن؛ مینا :

- بهدخوراکی
- پۆشاک
- ههماههنگی
- روشنایی

• ناشنایی(عهردولسهلام نهجمهیدین عهردوللا و شیرزاد سهبری ، ٢٠١١، ل ٨٩)

لهورا ههفسووبوون ههکارهکی سهرهکی دهیتهت هژمارتن، ژ بو دروستبوونا ههفرکیا زمانی، چونکی دهلیقه زیدهتر ههیه پهیفین وی تیکهلی زمانی مه بن ژ مللهتین دی یین کو ژ لایهنی جوگرافی دویر.

٤- هۆکاری سیاسی:

بسپورین زانستی سیاسی نهو بوچوون ههنه کو ههفرکیا زمانان دشیت ههفرکیا سیاسی دروست بکهت ههروسا ههفرکیا زمانی دشیت دروست ببیت ژ بهر هندهک گورانکاریین کو د سیستهمی کومه لایهتی یی فرهخواری رویددن، ل دهمی بهرئیکهفتنهک ههبیتهت دناقبهرا چهند گروههکین زمانین وان جیوازی و ب شیوهکی ریکی نادن و دبیین یا باشتر نهوه ریکا بهر خودانا سیاسی ب شیوهکی ئاسایی ژ بو ریکهختنا ههفرکیا زمانی دق سهردهمیدا(بیتهر هانس نیلد ، ٢٠١٠، ل ٣٠) .

ههروسا پیدقیه ئامازه ب وی چندی بدیهن، ههفرکیین سیاسی یین زمانی بنتی ژ لایهنی ههفرکیا دهرهکی پهیدا نابن، بهلکو جاران ژ بهر ههفرکیین سیاسی یین ناخووی پهیدا دبن . پیدقیه ل سهر دوو جوران بهینه دابهشکران وهک ب فی شیوهیی ل خواری :

أ ههفرکیا سیاسی یا دهرهکی : د فی جوریدا کومه لگه ههکا زمانی د کهفیهت ژیر دهستهه لاتا راستهخو یان نه راستهخو یا کومه لگه ههکا دی یا زمانی، ب فی جوری ژمارهیا ژور یا پهیف و دنگان و کوتین ریزمانی ژ زمانی زال دچنه د ناڤ زمانی ژیر دهست، بو نمونه وهکو هاتنا پهیفین زمانی عهرهیی بو ناڤ زمانی کوردی، بو نمونه :

- تهرحیل
- عهسکر

- ئەمن
- تعريب

بئى گومان ئەف پەقە ب ریکا هەفرکیین سیاسی تیکەلی زمانى مه دین و ب بورینا دەمی ل سەر زمانى مه بئى رەسەن دەینە هەژمارتن

ب هەفرکیا سیاسی یا ناخۆیى : ژ ئەنجامى سیاسەتا ناخۆیى دروست دبیت، بو نمونە شەرى ناخۆیى و هەفرکیا د ناخۆیى پارێتین سیاسیان دگەل نیک و دوو وەکی هەفرکیا پارێتین سیاسەتەدارین هەریما کوردستانا عێراقى، ژ بەر ھوکارى بکارئینانا چەندین فورمىن جودابین پەقە بو واتایا نیک پەقە وەک : خۆیندکار قوتابى فیرخواز ژن نافرەت خوشکان

پتریا جاران هەفرکیا سیاسیا ناخۆیى بنتى ل لایەنى زاراقان نار او مستیت بەلکو هەفرکی د ناخۆیى دیالیکتان ب گشتى روویدەت، بو نمونە د زمانى کوردیدا ژ بەر هەفرکیا د ناخۆیى دیالیکتا کرمانجیا سەرى و کرمانجیا ژورى ل سەر دانانا زمانى فەرمى پتریا جاران هەولەدەن وئ هزرى بو مه دیارکەن کارکرن ل سە هزرا دانانا (سورمانجیى) کو مەبەستا وان تیکەلکرنا پەقە و زاراقانە بێن هەردوو دیالیکتان، دا کو ببیتە زمانى ستاندرەد ژ بەر کو هەردوو دیالیکت خۆ ژ هەژى دبین بینه زمانى ستاندرەد (نازاد عەزیز سلیمان ، ١٩٩٧ ل -٤٧ ٤٨) .

هەروەسا لایەکی دی ژ بەر ئەفان رودانین سیاسی هەفرکیا د ناخۆیى حکومەت و گروپ و هوزان روویدەت، و ب دەهان زاراقین نوى ژ دایک دبن بو نمونە : د ئەنجامى هەفرکیین نیک ب نیک بین حکومەتا عێراقى و ئەو لقینا سیاسیا نەتەویى مللەتى کورد، چەندین پەقە و زاراقین نوى هاتتە د ناخۆیى کوردیدا وەکو (:هەلات هەلات، کۆر هو، راپەڕین، ئەنفال، جینۆساید، گورب ب کوم، رەشبگیری، زیندەبەچال، کیمیا باران، هەره سەینان.... هتد)

هەروە سا ئەو زاراقین کو پەيوەندی ب ریکخراو و پارێتین سیاسی قى هەى، وەک : ئەندام، پۆل، لەق، مەلبەند، کۆمیتە، ناخۆیى، قوتابیان، خۆیندکاران،... هتد (روژان نوری عەبدوڵلا , ٢٠١٣ , ٢٠) دق لایەنى دا خالەک گرنک هەیه ئەوژى ئەو کو ھوکارى سیاسی هەفرکیى پتر دنیخیتە بەرچاڤ، ل دەمى دکومەلگەهئى دا روویدەت کو خەلکى وان خودان بیکهاتەیا کومەلایەتى و ئابوورى یا جودا بن. وەکو : (شارانشین/گوندنشین، هەژار/دەولەمەند، رەسەن/کۆچکردوو)، چونکی ل قیرى گروپى بالآ دەست پیدق ب هندی هەیه کو زمانى خۆ وەک مەرجهک بو پەکبوونا هەمی مللەتان ب سەپینیت ((پیتەر هانس نیلد ، ٢٠١٠، ل ٣٠)

واتە بارى سیاسی وەدکەت نەتەویەک، یان هوزەک ل ناخۆیى نەتەویەکا دیتر دیدا بەحەلیت، چونکی گرنکی هەر ب زمانى نەتەویى بالآ دەست د سیاسى دا دەیتە دان و زمانى نەتەویى

ژیر دەست پشت گوە دەیتە هاقین (ئیدریس عەبدوڵلا موستەفا ٢٠١٢، ل ٥٤) ب قى جورى بەشى زورئ هەفرکیا زمانى یا سەردەمى نوکە د زقریت بو هەبوونا پلین کومەلایەتى بین جیواز و رەفتارین سیاسین حکومەتى، کو رەفتارین جودا د گەل زمانى بالآ دەست دکەت، د گەل زمانین دیتر، ئەقەژى وەدکەت هەفرکیا زمانى تیر و تەسەلتر بیت، هەلاویستى سیاسی گرنکیەکا مەزن هەیه ژ بەر کو هەندەک مللەت ژ بەر نەتەویەرسینى یان ژى ژ بەر هەولدان ژ بو ب دەستقەئینانا سەربەخوبوونى یان نەفیان بەرامبەر وەلاتەکی دئ دەست ب زمانى گرن وەک نوکە ل دەف ئیرلەندیان و بەلقانا، ب ب شێویەکی بزاقا نیشتمانى دکەن بەرەف ساخکرنا زمانى کەفتى وەلاتى، ئەقەژى ب مەبەستا رزگاربوون ژ زمانى دوژمنى ئەوژى کو زمانى ئینگلیزى یە. لەورا ھوکارى سیاسی نیک ژ گرنکترین ھوکاریە کو دبیتە ئەگەرى دروستبوونا هەفرکیا زمانى، و چەندین زمان ژ ناخۆیى چوینە.

٥- ھوکارى فیربوون و خواندن ب زمانى بیانى:

دق سەردەمیدا فیربوونا زمانى بیانى یا پیدقییە، ژبو جییهجیکرنا هەندەک مەبەست و ئارمانجان کو بنتى ب ریکا فان زمانا نەبیت ب دەست مه ناکەفتیت، بەلى ئەف فیربوونە پیدقییە ل دویف پلان و سیاسەتا زمانى وەلاتى بەیتە دارین، ب شێوەکی کو کاریگەری ل سەر زمانى دمه کئ نەبیت، ئانکو ئەف فیربوون نەبیتە ھوکارى دروستبوونا هەفرکیى دگەل زمانى رەسەن .

ل دویف باری نوکه یی همریما کوردستانا عیراقی بو مه ناشکرا دبیت، کو فیربوونا زمانی بیانی ههفرکیه کوروستکریه ل گهل زمانی رهسهن، بو نمونه فیربوونا زمانان ل قوناغین سهرمتایی کاریگهریهکا خراب ههیه ل سهر زمانی دایکی، وهکی نوکه دهیته دیتن گهلهک ژ خیزانان زاروکین خو ل قوتابخانین نههلی (نه حکومی) توماردکهن، کو خواندن تیدا ب زمانی بیانی یه، ئانکو بهری وان فیری زمانی دایکی بکهن وان فیری زمانی (نینگلیزی یان فهرنسی یان نهلمانی) دکهن، بی گومان ژی نهههژی ههلاویستهکی خرابه بهرامهر زمانی دایکی یی رهسهن، لهورا فیربوون ب زمانی بیانی د قوناغین سهرمتایی دا ب ههفرکی دهیته دانان د گهل زمانی دایک، و کاریگهریا نهیری ههیه ل سهر تاک و کومین کومهلگههی ب گشتی .

فیربوونا زمانین بیانی ل قوناغین باغچهیی و قوناغین سهرمتایی جورهکی ههفرکیی دروستکریه ل گهل زمانی دایکی، کو کاریگهریهکا نهیری دئ ههبيت ل سهر زمانی رهسهن . پیدفیه ههول بهیته دان کو خواندنا زمانی دایکی نه بیته زمانی لاوهکی، چونکی پشتگوه ئیخستنا زمانی دایکی و ئیهمالکرنا وی وهکو زمانهکی سهرهکی مهترسیرین ریکه بو سهر

ئیمناهیاهیا نهتهوهیی، ههرهسا فهکولینین زانستین زمانی بو مه وی چهندی روون دکهن کو زاروک د وی دمیدا فیری زمانی بیانی دین ل دهمی بنیاتهکی باش و دروستی زمانی دایکی ههبيتن، زانایی کهنهدی (jim) (cuman) ل سالا (١٩٧٨) فهکولینهک ل سهر وان زاروکان نهجامدا نهوین کو ل قوتابخانی ب زمانی بیانی د خوینن نهک ب زمانی دایکی، د نهجامدا بو وی دیاربوو کو رادهیا شیان و توانا و شارهزاهیا ههر کسهکی یا زمانی دایکی خالهکا گرنگه بو فیربوونا زمانهکی بیانی ب باشی، و ههر ل سهر ههمان بوچوون ل سالیان ههشتیان ل سهدهیی بوری ل هولهندا، ههردوو فهکولهر (Teunnissen) Ren Frans, (Apple) فهکولینا خو ل سهر قوتابینن رهگهز تورک و مهغربی نهوین ل هولهندا دژیان نهجام دا، و فهکولینا وان ل سهر قوتابینن رهگهز تورک و مهغربی بو، قوتابینن کومهلا ئیکی د قوتابخانی دا بتنی ب زمانی هولندی دخواندن، قوتابینن کومهلا دووی ههر ب زمانی دایک زمانی (زمانی تورکی،

زمانی عهرهیی) دخواندن و ل قوناغا دیقدا زمانی هولندی ژی وهکو بابتهکی زمانی دخواندن، د فهکولینین واندا نهجام دهرکهفت، قوتابینن کومهلا دووی بین کو ب زمانی دایکی دخوینن باشتر زمانی هولندی فیربوون بهرامهر کومهلا ئیکی یا ژ دهستپنکی ب زمانی هولندی دخواندن(موکریانی، ٢٠١٣/١٠/٢٨، ل ٢١) نههه ژی بو مه وی چهندی دیاردکعت کو فیربوونا زمانی دایکی .

زمانین بیانی بهایهکی تایهت ههیه بو فیربوونا زمانین دیتر و بهر وقازی دئ بارهکی خراب و نهیری دروست بیت بو زاروکان .

ژ بهر پیشکهفتنا زانستی و تهکنولوژیایی کو وهلاتین روژنافا بخو دیتینه، بویه هوکارمک کو پرانیا نهتهوهیان ب تایهتی روژهلاتی فان زانستان بکاربینن، بی گومان ژی قئ چهندی وهکریه کو نهف زانسته بهیته فهگو هاستن بو ناف پروگرامین خواندن بین قوتابیان، ههرهسا هندمک جارن قوتابی دهاتنه هنارتن بو فان وهلاتان بو فیربوونا فان زانستین نوی، بیگومان گهلهک وهلاتان ژبو فیربوونا فان زانستان دهست ژ زمانی خو بهرداینه و وهسا دایه روونکرن کو ئینانا فان زانستان بتنی ب زمانی بیانی دئ مفایی ژی بین و ب زمانی وان بخو نهشین مفایی ژفی زانستی ومهریگرن، بیگومان زمانهک شیانا سیاسی و نابووری و زانستی ل پشت نهبيت، یان بهشداریهکا راست و دروست د بهر ههمینانا زانین و زانستی دا نهکعت یان شیان نهبيت نهو داهینانین نو بین روژانه د بواری زانست و بیر و زانینیدا دهرکهفتن ب خوقه بگریت، ب نهچاری ب بورینا دهمی ل بهرامهر زمانهکی بهیزتر دئ پاشهز قریت، چونکی نابیهه ژیدهرهکی گرنگی زانستی نوی و نهو رهوشهنبیری و زانینا کو سیمایهکی جیهانی خو بخوگرتی(رهفقیق ساییر، ٢٠٠٨ و ل ١١٠) لهورا دبیت بکارئینانا زمانی و کرنا زمانی ب زمانهکی زانستی دئ بیته هوکارمک ژبو دهولمهندرنا پهیف و زاراقین وی و بهرف پیشفه و نیبوونیهه بچیت، ههر بوچوونهکا بیژیت کو زمانی شیان نینه بیته زمانهکی زانستی نههه ژ نهگهری خهلهت تیگههشتنا وانه بو زمانی، چونکی ژ کهفندا ههمان بیر و بوچوون ههبوو بهرامهر زمانی نینگلیزی و فهرنسی و ئیتالی و ئیسپانی(ساجیده، ٢٠١٣، ل ١٠٤)، کو نوکه ب بهر بهلاقتیرین زمانین زانستی دهینه ههژمارتن، و پیدفیه فی زانستی بهرچاف وهلگرین کو نههه ئیک ژ وان ریکایه بین ههفرکیا زمانی دروستدکهن.

٦- هوکاری تهکنولوژیا و نابووری:

ل گور نهو زانیاارین هاتینه دیارکرن پهیوهندیهکا راستهخو د ناقهرا تهکنولوژیایی و ههفرکیا زمانی دا ههیه، زمانقانان دئی باریدا دوو بوچونین جیواز هههه کو هندهک ژ زمانقانان ژ بهر پیشکهفتنا تهکنولوژیایی بهرامهر

چاپخانهی حاجی هاشم، هولیر.

٤) چاپی یهکهم، چاپخانهی مناره، هولیر. 5ck7سهلام ناو خوش و نهریمان خوشناو (٢٠١٠)، زمانهوانی، ب) ٨.

٩. سهلام ناو خوش (٢٠١٣)، بیریکهوتنی زمان، چاپی یهکهم، چاپخانهی ، باشوور.

١٠. عبدالوهاب خالد (٢٠١٠)، دهستینک بو زمانقانی پراکتیکی، چاپخانهی روشنبیری، هولیر.

١١. عبدالسهلام نهجمه‌دین عه‌دوللا و شیرزاد سهبری عه‌لی (٢٠١١)، زمانقانی تیوری، چاپا نیکی، چاپخانه

حاجی هاشم، هولیر.

١٢. عبدالسهلام نهجمه‌دین عه‌دوللا و شیرزاد سهبری عه‌لی (٢٠١١)، زمانقانی کاره‌کی، چاپا نیکی، چاپخانهیا

خانی، دهوک.

عه‌دولواحد موشیر دزهی (د) (٢٠١١)، زاره کوردییه‌کان، چاپی یهکهم، چاپخانهی پاک، هولیر.

لويس جان کالفي (٢٠١٢)، شهری زمان و سیاستی زمانهوانی، و: به‌هادین جه‌لال مسته‌فا، چاپی یهکهم، چاپخانهی خانی، دهوک.

محمد معروف فتاح (د) (٢٠١١)، زمانهوانی، چاپی سنیهم، له بلاوکراره‌کانی نه‌کادیمیای کوردی، چاپخانهی حاجی هاشم، هولیر.

نهریمان عه‌دوللا خوشناو (٢٠١٢)، زار و زمان، چاپی یهکهم، چاپخانهی شه‌هاب، هولیر.

ب - نامین نه‌کادیمی:

١٣. نازاد عزیز سلیمان (٢٠١٤)، مملانیی زمان، نامه‌ی ماستر، به‌شی کوردی، کولژی ناداب زانکوی سه‌لاحه‌دین هولیر.

ت - گو‌قار و روزنامه:

١٤. ئیدریس عه‌دوللا مسته‌فا (٢٠١٢)، واقعی زمانی کوردی لو نیوان پیوه‌ره‌کانی زمانی زیندوو و نه‌و هوکارانه‌ی زمان دهم‌زینن، گ. نه‌کادیمیای کوردی، ژ (٢٢)، چاپخانهی حاجی هاشم، هولیر.

١٥. پیتسر هانس نیلد (٢٠١٠)، مملانیی زمان، و: هوشنگ فاروق، گو‌قارا نه‌کادیمی، له بلاوکراره‌کانی نه‌کادیمیای کوردی، ژ (١٥)، چاپخانهی سپنریز، دهوک.

١٦. فه‌ریدون عه‌دولول به‌رنجی (د) و سه‌باح ره‌شید (د) (٢٠١٣)، بلاو‌بونوه‌ی زار و زمانه‌کان له ژیر

روشنا‌یی تیوری شه‌پوله‌کان، گو‌قارا نه‌کادیمیای کوردی، ژ (٢٢)، چاپخانهی حاجی هاشم، هولیر.

١٧. کوردستان موکریانی، زمانی کوردی ده‌بیته زمانی هه‌زاران، هه‌فته‌نامه‌ی رووداو، ژ (٢٨٢)، دووشه‌مه ٢٠١٣/١٠/٢٨، هولیر.

ب زمانی عه‌ره‌بی:

١٨. حاتم صالح ضامن (١٩٨٩)، علم اللغة، الطبعة الاولى، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، بيت الحكمة، بغداد.

١٩. رمضان عبدالنواب (د) (١٤٣٣هـ)، المدخل الى علم اللغة، الطبعة الشرعية و المكتبة المتنبی، المملكة العربية السعودية.

٢٠. صادق يوسف الدباس (٢٠١٢)، دراسات في علم اللغة الحديث، الطبعة الأولى، دار اسامة للنشر و التوزيع، الأردن- عمان.

٢١. علي عبدالواحد الوافي (د) (٢٠٠٩)، علم اللغة، الطبعة الثانية عشرة، نهضة مصر للطباعة و النشر و التوزيع، الإسكندرية

٢٢. كارل ديتز بونتيج (٢٠٠٣)، المدخل الى علم اللغة، ت: سعيد حسن بحيري (د)، الطبعة الاولى، مصر
٢٣. موسى حامد موسى خليفة (٢٠٠٩)، مدخل الى اللغويات، الطبعة الاولى، مكتبة الرشد، المملكة العربية السعودية